

citácie dobovej tlače sú z dnešného pohľadu kuriozity ako keby starli oveľa rýchlejšie ako architektúra.

Kniha je náročne graficky spracovaná, čitateľ musí súbežne sledovať tri až štyri paralelné línie. Samotný text plynie v troch rovnobežných úrovniach, hlavný kontinuálny text je sprevádzaný sekundárnym, vovádzajúcim do charakteru obdobia alebo témy, a doplnkovým textom venovaným jednotlivým osobnostiam. A potom ešte obrázky identifikované na jednom mieste v rámci dvojstrany. Ak čitateľ nechce stratiť orientáciu, musí knihu venovať primeranú pozornosť. Autorky museli s grafikom zdieľať jeho neľahkú prácu, rozmanitosť v názve knihy sa premieta aj do jej formy. Je dobré, že konfigurácia kapitol nečlení storočie na ďalšie časové úseky, jednotlivé tematické celky sa prelievajú a zlievajú v čase. Prospieva to „rozmanitosti“ témy.

Kniha je nabitá množstvom faktov, údajov, iste nemá zmysel vyhľadávať drobnosti, ako... či Denis Diderot bol autorom Encyklopédie, alebo jej redaktorom, zostavovateľom... alebo či nástup priemyslu devastoval dizajn (pojmem vznikol práve v súvislosti s priemyslom), prípadne že dom Tulipán v Bratislave nemá arkiere na oboch fasádach...

Uvádzaným príkladom architektúry by prospeli graficky skratkovité orientačné mapky, najmä pri väčších mestách sa môže čitateľ cítiť stratený. Je tiež škoda, že autorky neupozorňujú pri všetkých zaniknutých stavbách na ich osud, ako v prípade dostavby sály starej radnice v Bratislave. Hádám pričasto je v knihe používaný pojem „dobová fotografia“, zrejme z nedostatku zdrojov presného datovania.

Doterajšia mainstreamová spisba bola v našej oblasti príliš dlho poznačená marxistickým výkladom dejín. Iný prístup k interpretácii dejín najmä nedávneho obdobia bol naznačený už v knihe *Premeny súčasnej architektúry* z roku 1990 od J. Krivošovej a E. Lukáčovej. Ďalšie texty iných autorov prirodzene nasledovali. *Rozmanité 19. storočie* už reprezentuje definitívne nemarxistický pohľad na dejiny (obdobia zrodu marxizmu).

prof. Ing. arch. Robert Špaček, CSc.

:: Rozmarné či rozmanité 19. storočie?

Elena Lukáčová – Jana Pohaničová

Rozmanité 19. storočie.

Architektúra na Slovensku od Hefelega po Jurkoviča.

ISBN 978-80-8046-426-4

Nie často u nás vychádzajú publikácie, ktoré komplexne mapujú situáciu v oblasti architektúry a urbanizmu v určitej historickej etape. 19. storočie je práve takým obdobím, ktoré bolo spracovávané len parciálne a doposiaľ chýbal komplexný pohľad na dianie v oblasti architektúry a urbanizmu. Práve túto medzeru zaplnila očakávaná knižná publikácia, dvojice autoriek, Eleny Lukáčovej a Jany Pohaničovej z Ústavu dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok Fakulty architektúry STU v Bratislave.

V graficky a výtvarne výnimočne spracovanej podobe nám autorky na 248 stranách textu, bohato dokumentovaného 421 fotografiami, pôvodnými plánmi a dobovými zobrazeniami približujú logiku aj peripetie dejín tohto obdobia na území dnešného Slovenska. V nadväznosti sa tieto myšlienky premietajú do dejín architektúry 19. storočia na Slovensku v kontexte európskeho umeleckého diania. Výnimočnosť knihy umocňuje aj to, že text je sprevádzaný charakteristikami jednotlivých slohov, štýlov a hnutí od klasicizmu až po secesiu, zachytáva vývoj v architektúre na rozmanitej škále typologických druhov aj s ohľadom na fenomén nástupu priemyselnej revolúcie, ako aj postupné zavádzanie a použitie nových progresívnych materiálov, konštrukcií a technológií. Popri spoločensko-politických, kultúrnych a technických determinantoch formovali dejiny architektúry a stavby miest predovšetkým osobnosti – architekti, stavitelia, stavebníci či mecenáši – sú v knihe obsiahnuté aj stručné charakteristiky najvýznamnejších tvorcov, pôsobiacich na našej i európskej architektonickej scéne. Súčasťou publikácie je aj slovník odborných výrazov, menný a miestny register.

Koniec 18. a celé 19. storočie je poznamenané zmenou spôsobu výroby, ktorý sa prejavoval odklonom od manufaktúr a postupným budovaním výrobných objektov a priemyselných areálov. Nástup železnice, ktorá sprevádzala budovanie priemyselných zariadení, obohatil krajinu o nové technické diela, predovšetkým mosty a tunely. Vo väzbe na železnice sa budovali stanice, výrobné haly, sklady, dopravné stavby. V plnej miere sa začali uplatňovať nové stavebné materiály, ktoré sa premietali do konštrukcií a čoraz viac sa uplatňovali nové technologické postupy. Veľké zoskupenie pracovných príležitostí v nových výrobných zariadeniach so sebou prinieslo aj koncentráciu obyvateľstva, ktoré sa postupne presídľovalo z vidieka do miest. Tento pohyb obyvateľstva si vyžiadala nutnosť prestavby bytových domov a výstavby nových obytných štvrtí. Popri tradičných typologických druhoch sakrálnych stavieb všetkých konfesií, avšak na báze nových konštrukcií a materiálov, sa rozmach nových objektov prejavil predovšetkým

na kreovaní profánnej architektúry. Príslušníci vyšších kruhov stavali paláce, kaštiele, kúrie obkolesené módnymi anglickými parkami. Stavebná činnosť v duchu nových slohov sa intenzívne rozprúdila hlavne v mestách. Mestá sa obohacovali aj o úplne nové typologické druhy objektov. Začali sa stavať reduty, župné domy, radnice, divadlá, kúpeľné budovy, nemocnice, chudobince.

Začiatkom 19. stor. sa postupne menila sociálna štruktúra obyvateľstva. Popri cirkvi a šľachte sa stále viac dostávalo ku slovu meštianstvo a neskôr podnikatelia a finanční či priemyselní magnáti. Typickým obytným domom tohto obdobia bol nájomný pavlačový dom. Toto riešenie si vynútili pôvodne veľmi úzke stredoveké parcely, na ktorých stáli hospodárske budovy. Keďže stredoveké mestské jadro častokrát nepostačovalo pre vzrastajúci počet obyvateľov, nové obytné objekty sa stavali i na predmestiach. 19. storočie obrovským prílevom obyvateľov z vidieka do miest hlboko poznačilo štruktúru miest a vynútilo si už plánovanú reguláciu jeho ďalšieho rozvoja. Vypracovanie mestských regulačných plánov mali v kompetencii inžinieri miest. Avšak regulovanie rastu miest sa len veľmi ťažko presadzovalo do života.

Všetky tieto javy, determinanty spoločenského a politického života, nevídaný rozmach vedy a techniky s množstvom nových stavebných materiálov, konštrukcií a postupov, obroda kultúrno-spoločenského života autorky premietli do šiestich kapitol knihy. V nich popisujú najpodstatnejšie javy a charakteristiky, majúce dosah na formovanie architektúry a stavbu miest v 19. storočí. Nebolo možné sa vyhnúť čiastočným dejinným presahom na koniec 18. storočia a na začiatok 20. storočia. Nástup klasicizmu na konci 18. storočia znamenal obrodu antických ideálov, ktoré sa odvíjajú od osvietenstva a racionalizmu, ktoré znamenali filozofický základ pre formovanie tohto obdobia. Významnú úlohu v tomto procese zohrala aj poloha Slovenska a jej prepojenie na Viedeň a Budapešť. Časovo najdlhšie a štýlovo najrozmanitejšie obdobie však v 19. storočí predstavuje návrat ku gotickej inšpirácii v podobe neogotických stavieb – od raného romantizmu cez puristické rekonštrukcie až po obdobie eklektických stavieb konca 19. a začiatku 20. storočia. Osobitnú kapitolu v dejinách architektúry 19. storočia predstavujú objekty s charakteristikou neoslohovej architektúry, ktoré predstavujú podľa autoriek jeden z pólův architektúry tohto obdobia.

Druhý pól predstavovala snaha historizmu o modernosť, čím sa vytváral priestor pre nástup modernej architektúry 20. storočia. Ďalším predpokladom pre vznik modernej architektúry bolo postupné zavádzanie a využívanie nových stavebných materiálov a technológií, ktoré sa však spočiatku uplatňovali v rôznej miere ako súčasť architektonických objektov 19. storočia a stali sa predmetom odborných polemík o vhodnosti a využiteľnosti nových prvkov v architektúre. Piata kapitola je upriamená na nástup eklektizmu v závere 19. storočia, v rámci ktorého sa v jednej stavbe objavovalo viacero historických slohov, navzájom

previazaných, ale za výdatného využitia nových stavebných konštrukcií a materiálov.

V záverečnej kapitole autorky mapujú situáciu v architektúre na našom území, ktorá už zjavne nesie v sebe črty doznievajúcich historizmov 19. storočia a nastupujúcej secesie a formujúceho sa moderného názoru.

Výnimočnosť publikácie zvyraňuje aj skutočnosť, že po prvýkrát je tu komplexne a v kontexte s okolitým, nielen uhorským dianím spracovaná v monografickej podobe architektúra 19. storočia na Slovensku od klasicizmu až po secesiu, pričom akcentuje výnimočnosť spracovania témy romantických návratov k stredoveku v architektúre 19. storočia na Slovensku s dôrazom na jeho najsilnejší prúd – neogotiku s dopadom nielen na oblasť pamiatkovej starostlivosti, ale aj novú neogotickú tvorbu – šľachtické vidiecke sídla, rodinné hrobky, sakrálnu architektúru rôznych konfesí, obytné nájomné domy.

Osobitú pozornosť venujú autorky spracovaniu architektúry industriálnej éry s reflexiou dopadu týchto fenoménov na rozmanitú škálu typologických druhov (priemyselné podniky, robotnícke kolónie, dopravné stavby – mosty, železnice, inžinierske diela, sakrálna architektúra a pod.). Možno konštatovať, že popri publikovaní mnohých doteraz nepoznaných dobových plánov, dokumentácie, zobrazení či fotografií predstavuje kniha doteraz najucelenejšie a najkomplexnejšie spracovanie osobnostného pozadia vzniku architektonických diel s ohľadom na obdobie 19. storočia – architekti, stavitelia, stavebné firmy, mecenáši – objednávateľia architektonických diel.

Všetky spomenuté aspekty len poukazujú nato, že kniha *Rozmanité 19. storočie* s podtitulom *Architektúra na Slovensku od Hefeľeho po Jurkoviča* je jedinečným počínom v oblasti dejín architektúry. Popri zorientovaní sa v zložitostiach tohto obdobia nielen v oblasti architektúry nám dáva najavo, že nie všetky predsudky, ktoré sa viažu k 19. storočiu, sú opodstatnené. Práve naopak.

prof. Ing. arch. Peter Vodrážka, PhD.